

MARJUT HELMINEN

Sananvapauden rajoja etsitään yhä USA:ssa

■ Vuoden 1791 joulukuussa voimaan tullut *The Bill of Rights* on yllättävän lyhyt asiakirja, kymmenen lisäystä Yhdysvaltojen vuoden 1776 perustuslakiin. Mutta sen merkitys on ollut valtava niin Yhdysvalloissa kuin kansainvälisestikin. Ei ole liioiteltua hakea vertausta löytöretkien suurena juhluvuonna Kolumbukseen ja hänen maailman rajojen laajentamiseensa. Radikaali avaus mielipiteiden, ilmaisun ja sananvapauteen on puhaltanut henkeä ja sisältöä tiedonvälitykseen enemmän kuin mikään muu yksittäinen määräys. Sananvapauden kaksisataavuotisjuhlien aikaan USA:ssa on käynnissä useita periaatteellisia kiistoja sananvapauden todellisista rajoista.

USA:n perustuslain ensimmäinen lisäys määrää, että kongressin ei tule säätää mitään lakeja, jotka estävät uskonnon harjoittamista, rajoittavat sananvapautta, lehdistönvapautta tai kansalaisten oikeutta rauhanomaiseen kokoontumiseen tai vetoomusten esittämiseen hallitukselle kärsimysten hyvittämiseksi. Tätä määräystä monet pitävät kaikkien muiden yhteiskunnallisten oikeuksien ja vapauksien perustana. "Vapaa sana on vapauksista ensimmäinen. Se turvaa, että muista oikeuksista voidaan keskustella", tiivistää toimittaja-kirjailija Scott Armstrong.

Vuonna 1894, yli sata vuotta perustuslain muutoksen jälkeen, pastori William Davis jakoi raamattuja ja julisti Jumalan ylistystä ja paikallisten byrokraattien korruptiota Bostonin kaduilla. Hän löysi itsensä Charles-kadun vankilasta ja haastoi pormestarin oikeuteen sananvapautensa rajoittamisesta. Tuomioistuimien päättyi, että pormestarilla oli oikeus kieltää täysin tai ehdollisesti julkiset esiintymiset kaduilla tai puistoissa. "Tässä ei ole mitään eroa siihen, että talonomistaja kieltää sen talossaan."

Sananvapauden kirjaaminen perustuslakiin ei merkinnyt vielä vuosikymmeniin käytännössä ajatusten vapaita markkinoita.

Vakavan ja senhetkisen vaaran periaate

Sananvapauden ja tiedonsaannin vapauden rajat ovat Yhdysvalloissa enemmän kuin missään muualla jatkuvan kiistelystä kohde. Perustuslain sananvapauspykälän rajojen etsiminen on tuottanut tuloksena satoja oikeusjuttuja, korkeimman oikeuden päätöksiä ja tutkimuksia. Kaikki ovat valmiita antamaan nämä vapaudet itselleen, mutta vaikeuksia saattaa tuottaa niiden myöntäminen muille, erityisesti niille, joiden ajatuksia emme lainkaan hyväksy. Toisinajattelu, vihaa lietsovien puheiden salliminen ja oikeus olla väärässä ovat kysymyksiä, jotka synnyttävät samoja kiistoja yhä uudelleen.

1900-luvun alussa ammattiyhdistysoikeuksien ajajat ja äänioikeutta vaatineet naiset testasivat amerikkalaisen sananvapauden rajoja. Amerikan teollisuusyöläisten liitto järjesti valtakunnallisen vapaa sana -kampanjan. Iskut tehtiin niihin kaupunkeihin,

joiden pormestarit olivat kieltäneet tori- ja katuesiintymiset. Ihmisiä saapui keskeytyksellä pitkin maakuntia jalan, liftaten ja polkupyörillä. He kerääntyivät kadunkulmiin ja nousivat saippualaatikolle puhumaan — vain joutuakseen pidätetyksi yksi toisensa jälkeen. Vankilat, koulut ja muut julkiset rakennukset olivat täynnä pidätettyjä. Vähitellen kaupunkien johto antoi periksi. Mutta vielä 1930-luvun puolivälissäkin ammattiliittoja estettiin paikoin järjestämästä kokouksia.

Amerikka saa kiittää sananvapaustraditiostaan omia toisinajattelijoitaan, orjuuden vastustajia ja kansalaisyhteiskuntajärjestäjiä. Vasta vuonna 1939 Yhdysvaltojen korkein oikeus kumosi pastorin Davisin tuomioon perustuneen käytännön: Vaikka kadut, katukäytävät ja puistot ovat kaupungin omistamia ja pormestarin valvonnassa, ne kuuluvat asukkaille 'trustina' käytettäväksi kokoontumisiin, kansalaisten keskinäiseen ajatuksenvaihtoon ja yleisten kysymysten käsittelyyn.

Vähän myöhemmin USA:n korkein oikeus hyväksyi "selvän ja senhetkisen vaaran" -periaatteen, jonka pohjalta toimitaan edelleen. Sana on vapaa, ellei se synnytä välitöntä, todellista ja vakavaa vaaraa. Sitten Yhdysvaltojen korkein oikeus on tehnyt satoja perustuslain ensimmäistä muutospäätöstä tulkittavia päätöksiä.

Kylmä sota toi amerikkalaiseen sananvapaustaistoon aivan oman sisältonsa, mccarthyismin ja epäamerikkalaisen toiminnan tutkimukset. Kulttuuriväen, mm. elokuvantekijöiden keskuudesta etsittiin kommunisteja ja muita epäamerikkalaisesti ajattelevia. Kuulustelut saivat mm. Charles Chaplinin jättämään kotimaansa pysyvästi. "Meidän on taisteltava helvetillisesti että ihmisiä ei enää vainottaisi kun he paljastavat ajatuksiaan. Ihmisillä on oikeus ei-suosituihin mielipiteisiin. Heitä vastaan voidaan hyökätä sanoin, mutta ketään ei pidä panna vankilaan vain siksi että on eri mieltä, esittivätkä he mielipiteensä sitten puhuen tai laulaen", sanoo Pete Seeger, folklaulaja, muistellesaan omia kokemuksiaan mccarthyismin kaudelta.

Pitääkö kaikki roskapuhe sallia?

Professori Lee C. Bollinger muistuttaa kirjassaan *The Tolerant Society* (Bollinger, 1986) kohua herättäneestä Skokien tapauksesta. Amerikkalainen natsiryhmä vaati 70-luvun lopulla saada marssia Chicagossa Skokien asuinalueen läpi. Alueella asui noin 40.000 juutalaista, joukossa tuhansia toisen maailmansodan keskitysleireiltä selviytyneitä. Kaikki tämä oli natsien tiedossa ja he ilmaisivat avoimesti tavoitteensa solvata ja pelotella Skokien asukkaita.

American Civil Liberties Union, ACLU otti puolustaakseen oikeusteitse amerikkalaisnatsien mielipiteenvapautta ja oikeutta julkisiin esiintymisiin. Järjestöstä erosi 300.000 jäsentä ja se maksoi sananvapauden puolustamisesta jäsenmaksutulojen menetyksinä puoli miljoonaa dollaria. Kaksi liittovaltion korkeinta oikeuselintä päätti, että perustuslain ensimmäinen muutospäätös suojasi tämänkaltaistakin "puhetoimintaa".

Miksi sitten puhevapautta pidetään periaatteellisen tärkeänä? Onko sen periaatteellinen merkitys niin suuri, että Skokien kaltaisen tapauksen aiheuttamaa haittaa on pidettävä sittenkin vähäisempänä?

Puhevapauden ajatus perustuu valistuksen filosofien uskoon ihmisen järkeen ja kykyyn järjestää valtion ja kansalaisten väliset suhteet niin että kansalaisten rooli valian suvereenina omistajana ja valtiollisen vallan rajoittajana toteutuu.

Puheen avulla välitetään tietoa ja ajatuksia ja voidaan vertailla omia ajatuksia muiden ajatuksiin. Amerikkalaisten sananvapauden isäksi mainitaan usein filosofi ja opettaja Alexander Meiklejohn. Hän näki sananvapauden keskeisenä merkityksenä sen, että kansalaisten on tiedettävä ja voitava keskustella yhteiskunnan asioista voidakseen osallistua yhteiskunnan itsehallintoon. Meiklejohnin kaunis vertaus oli englantilainen kyläkokous, jossa järjen argumentein tasavertaiset kyläläiset etsivät oikeaa ratkaisua.

Columbia Journalism Review (1991) on pyytänyt Bill of Rights 200-juhlavuoden merkeissä toimittajia ja tutkijoita nimeämään ja perustelemaan sananvapauden tämänhetkisiä ongelmia. Puheenvuoroissa puututaan mm. kunnianloukkausproblematikkaan, viranomaisten salailuun, tiedotusvälineiden keskittymiseen, mainonnan määrävään asemaan ja tämänhetkisiin sensuuriongelmiin.

James Boylan, Columbia Journalism Review -lehden perustaja sanoo, että Yhdysvaltojen lehdistö on sidottu nykyisin tiukasti perustulain sananvapausmääräyksen oikeudelliseen käyttöön. Hän muistuttaa, että julkisuuden henkilöt, kuten poliitikot, virkamiehet ja julkisiin virkoihin ehdolla olevat, voivat edelleen haastaa tiedotusvälineitä pitkäksi venyviin oikeusprosesseihin ja rahastaa miljoonia dollareita.

Boylan arvostelee myös USA:n korkeinta oikeutta siitä, että se ei ole turvannut riittävästi tiedotusvälineiden oikeutta uutisten hankkimiseen tapahtumapaikoilta. Tätä oikeutta testattiin Persianlahden sodan jälkipyykkinä, kun *The Nation* -lehti ja muutama muu julkaisu haastoivat Pentagonin oikeuteen, koska se rajoitti Persianlahdella uutisten kokoamista ja pääsyä uutislähteille.

”Oikeudesta tietää” tuli toimittajien yleinen etsintälupa

Myös ns. ”oikeus tietää” on herättänyt viime aikoina paljon keskusteluja. Kennedyjen suvun jäsenen William Smithin joutuminen oikeuteen raiskauksesta syytettynä synnytti kiistan raiskauksen uhrin nimen ja persoonaa koskevien yksityiskohtien julkistamisesta. NBC-yhtiön uutispäällikkö Michael Gartner vetosi tässä yhteydessä yleisön ”oikeuteen tietää”.

Amerikkalaista skandaalikirjoittelua tutkinut Suzanne Garment sanoo, että tiedotusvälineet ovat yhä harvemmin kansalaisten liittolaisia. ”Oikeutta tietää toimittajat käyttävät yleispätevänä etsintälupana. Sekä uutislähteet että lehtien lukijat ovat yhä tietoisempia siitä, että lehdistö on muuttunut linnakkeeksi, jolla on omat selviytymistarpeensa, yksityisintressinsä ja joka käyttää usein vastenmielisiä keinoja tavoitteisiin päästäkseen.”

Yhä useammin tuomioistuimissa yksityinen kansalainen syyttää tiedotusvälinettä henkilökohtaisen vahingon tuottamisesta. ”Lakitivassa ei kansalaisia edustava lehdistö käy suinkaan oikeutta rikkaiden itsekkäitä henkilökohtaisia pyrkimyksiä vastaan. Tiedotusvälineet esiintyvät siellä voimakkaina laitoksina ja kantaja jää kapisen koiran asemaan.”

Garment pelkää, että seurauksena tästä toimittajat voivat yhä vähemmän luottaa yleisön tukeen. ”Tulee aika, jolloin hallitus ja yksityisbyrokraatit armeijasta suuriin liikeyrityksiin tulevat käyttämään tätä muutosta hyväkseen rajoittaakseen toimittajien oikeutta tiedon saantiin. Lehdistö saattaa hävitä myös juttuja, joissa käsitellään tietyt

tyypisiä yksityisyyttä koskevia lakeja”, ennustaa Garment.

Monet pitävät sisältökysymyksiä suurimpana ongelmana amerikkalaiselle sananvapaudelle. ”Ainoa tapa puolustaa vapaata sanaa on puhua tärkeistä asioista ja tärkeintä vapaata sanaa on puhua siitä perustuslaillisesta ja oikeudellisesta järjestelmästä, jossa elämme”, uskoo Scott Armstrong.

”Ajatusten vapaat markkinat ovat muuttumassa kulutusideologian kaatopaikaksi”, huomauttaa professori Ronald K. L. Collins. Hän perustelee väitettään sillä, että joka päivä amerikkalaisten kollektiiviseen tajuntaan dumpataan 12 miljardia painettua mainosta, 2,5 miljoonaa radiomainosta ja 300.000 televisiomainosta. Mainokset vievät 60 prosenttia sanomalehtien tilasta, 18 prosenttia radion ja 17 prosenttia television lähetyksistä. Ihminen käyttää elämästään puolitoista vuotta pelkkään mainosten katsomiseen.

Vapaat markkinat vai mainosten kaatopaikka?

Sateenkaarikoalition presidentti Jesse Jackson on huolissaan tiedonvälityksen keskittymisestä yhä harvempiin käsiin. ”Tämän vuosisadan vaihteeseen mennessä puoli tusinaa megayritystä kontrolloi valtaosaa tiedotusvälineistämme.” (...) ”Mitä harvemmat omistavat tiedotusvälineitä sitä helpompaa on manipuloida faktoja ja tapahtumia, kansalaisten tunteita ja ajatuksia sekä tukea hallituksen politiikalle.” Jackson muistuttaa, kuinka helppoa Persianlahden sodan aikana oli ohjata mediaspektaakkelia. ”Pentagonin laatima huolellinen TV-käsikirjoitus johti ilmiselvästi yksipuoliseen tiedonvälitykseen. Siitä huolimatta tiedotusvälineet laukkasivat iloisesti mukana.” Hän muistuttaa myös, että suurten mediamonopolioiden oloissa hukkuvat vaihtoehdot, erilaiset vähemmistöön jäävät mielipiteet.

USA:n liittovaltion viestintäkomissio FCC valmistelee parhaillaan ehdotuksia siitä, että yksi omistaja voisi omistaa useampia radioasemia. Se uskoo, että niin säästettäisiin kustannuksia ja voitaisiin nostaa paikallisuutisten tasoa. Teledemokratia-projektin johtaja Jeff Chester pelkää, että ”aikana jolloin valtaukset ja fuusiot keskittävät voimakkaasti mediabisnestä, on mahdollista, että yksi yhtiö omistaa rajoittamattoman määrän radio- ja TV-asemia USA:ssa. Suuret multimediayhtiöt, jotka jo nyt kontrolloivat valtaosaa kaapeli-asemien ohjelmatuotannosta, fuusioituisivat lähetysyhtiöiden kanssa”. Chester sanoo, että ”se uhkaa lähteiden monipuolisuutta, joka on olennaisen tärkeää terveelle demokratialle”.

Yksi vapaan tiedonvälityksen 200-vuotisjuhlaboolia katkeroittava mauste on salailu. Voimakkaasti arvostellaan mm. viranomaisten salassapitokampanjointia. Noin neljä miljoonaa viranomaista ja lähes 1,5 miljoonaa valtion alihankkijaa on luopunut *Bill of Rights* -asiakirjan heille takaamista oikeuksista allekirjoittamalla salassapitosopimuksen. Sen mukaan heidän on alistettava kirjansa, artikkelinsa ja puheensa sensuuriin ennen julkaisemista. Osa sopimuksista on elinikäisiä.

Kulta-ajasta itsensensuuriin

Kirjailija Andrei Codrescu loikkasi 60-luvun puolivälissä Romaniasta Amerikkaan ja ihaili amerikkalaisten toimittajien kykyjä ja hermoja. Tiedonvälityksessä ei tuntunut olevan mitään rajoja, uskoi Codrescu. Vietnamin sodan uutisointi johti kansalaismielipi-

teen muuttumiseen sodan vastaiseksi. Suurten medioiden tutkivien journalistien rinnalla toimivat underground-lehdet nostivat valtamedioihin tärkeitä aiheita. Lehdistön paljastukset johtivat mm. presidentti Nixonin eroon. "Se oli kulta-aikaa ja kesti vuosikymmenen."

Codrescu miettii, johtuiko ilmapiirin muutos Reaganin kaudesta, joka palautti "patriotismiin, sentimentaalisen yksinkertaistamisen ja johti siihen, että oli vaikea tutkia mitään vaikuttamatta epäamerikkalaiselta. Tai ehkä jotain tapahtui yleisön mielenkiinnolle, ehkä yleisö väsyi maailman todelliseen monimutkaisuuteen ja halusi sijalle enemmän viihdettä." Joka tapauksessa Codrescun mukaan tutkiva journalismi palasi konttaustasolle, lehtijutut lyhenivät, värikuvat kasvoivat ja mikä pahinta, toimittajat muuttivat aremmiksi ja pinnallisemmiksi. "He alkoivat kumartaa minulle itselleni perin tuttua paholaista, itesesensuuria."

Yhdysvaltojen korkeinta oikeutta on arvosteltu rajusti päätöksestä Rust v. Sullivan, jota monet pitävät perustuslain sanan-, mielipiteen ja ilmaisunvapausoikeutta rajoittavana. Oikeus hyväksyi määräyksen, joka kieltää valtion varoin ylläpidettävien perhesuunnitteluklinikoiden henkilökuntaa kertomasta asiakkailleen aborttimahdollisuuksista, ellei potilaalla ole välitöntä hengenvaaraa.

Abortinvastustajien ammuksen aallot ovat nostattaneet rajoituksia muillakin aloilla — aina taiteisiin asti. Taiteiden tukisäätiöstä NEA:sta on tullut taiteilijoiden ja uskonnollisten oikeuksien puolustajien taistelukohtaa. Valtion rahaa halutaan annettavan vain "perinteisiä perhearvoja" edistäviin taideteoksiin. Tuki voidaan evätä taideteoksilta, joita joku viranomaisena pitää Jumalaa pilkkaavina tai säädyttöminä. Asianajaja James Fitzpatrick pelkää, että aallot leviävät vielä yhteiskunnan tukemiin kirjastoihin, jotka pannaan siivoamaan hyllyistään kaikki aborttia käsittelevä kirjallisuus.

Rustin tapaus on alkanut poikia uusia salailuyrityksiä. Viime syksynä Stanfordin yliopisto haastoi USA:n terveyshallinnon oikeuteen, koska se vaati yliopistoa hakemaan hallitukselta luvan valtion rahoittamien keinosydäntutkimusten julkaisemiseen. Stanfordin edustajien mukaan tällaista perustuslainvastaista ennakkoehtoa ei voi hyväksyä. Amerikkalaiset sananvapauden puolustajat huokasivat syvään helpotuksesta, kun tuomari Harold Greene torjui terveyshallinnon edustajien vaatimuksen sanomalla, että Rustin tapauksen "laajentaminen kaikkeen valtion rahoitukseen asettaisi perustuslain ensimmäisen muutospykälän suomat kansalaisten oikeudet ja vapaan yhteiskunnan valtavaan vaaraan". Viimeinen sana asiassa jää Yhdysvaltojen korkeimmalle oikeudelle, jos terveyshallinto valittaa sille päätöksestä.

Kirjallisuus

- ALSTYNE, William W. Interpretations of the First Amendment. Durham N.C., Duke Press Policy Studies, 1984.
- BOLLINGER, Lee C. The Tolerant Society, Freedom of Speech and Extremist Society in America. Oxford University Press, 1986.
- KOWITZ, Milton R. Bill of rights Reader. Leading Constitutional Cases. Ithaca, Cornell University Press, 1973.
- SHAPIRO, Andrew O. Media Access, Your Rights to Express Your Views on Radio and Television. Boston, Little, Brown and Company, 1976.
- COLUMBIA Journalism Review, Nov-Dec 1991.